

VASTENDOEKEN

Het pas verschenen boek van P. Engelmeier, *Westfälische Hungertücher vom 14. bis 19. Jahrhundert* (Münster, 1961), doet ons denken aan de vele vermeldingen van vastendoeken of hongerdoeken in de rekeningen en inventarissen van onze Vlaamse kerken, en op de nog rijkere oogst die de zoekers te wachten ligt. James Weale zal hier wel van de eersten geweest zijn om zijn zoeklicht op de Vlaamse toestanden te richten in zijn tijdschrift *Le Beffroi*, II (1864-1865), blz. 39-51. Hij illustreert zijn bijdrage met de reproductie van een miniatuur uit een Vlaams getijdenboek uit de tweede helft van de 15e eeuw (voormalige verzameling Jarman te Londen) (1). Guido Gezelle zal de prent in *Rond den Heerd* (2) overnemen, en er in zijn „Gordine des Temples” een kommentaar op schrijven, zoals alleen Gezelle dit kon. Weale houdt zich meer bij het wetenschappelijke. Naast de bekende teksten uit de klassieke werken, heeft hij nog verdere lokale illustratie uit zijn archiefstudie opgediept. We krijgen o.m., teksten over twee Brugse kerken, over Sint-Donaas (1376-1586) en Sint-Jacobs (1488-1499). Voor Sint-Donaas kunnen we een jongere, maar interessante tekst uit de *Acta Capituli* bijbrengen (1 maart 1628) : „Omittatur in posterum velum quadragesimale”. Hier hebben we de schorsing van een eeuwenoud gebruik. In die tijd was men in Sint-Donaas, onder de invloed van Trente, duchtig aan 't Romanizeren. De vastendoek is niet Romeins; de echte betekenis ervan heeft men te Rome nooit begrepen, en wat men ervan overnam — het bedekken van kruisen en beelden in de Passietijd — is voor een groot deel een ongerijmde praktijk.

We kunnen geen Middeleeuwse kerkrekeningen of -inventarissen doorlopen of we vinden er de hongerdoeken vermeld. Zo in het hs. Ceremonieboek van de abdij Ten Putte te Gistel, opgesteld vóór de Geuzentijd, waar men, naar het eigen gebruik van de Bursfelder Vereniging, „de Tempelgordine spant 's maendaechs voor

(1) Langs het *R.K. Bouwblad*, VII, blz. 124, weten we dat het hs. in het British Museum in veilige haven is aangeland.

(2) I (1865-1866), blz. 131.

asschen woensdach". T. Sevens vermeldt ze in zijn monografieën over de Sint-Maartens- (3) en de O. L. Vrouwkerk (4) te Kortrijk.

Van de grote vastendoeken, die het koor volledig afsloten, is bij ons niets overgebleven. Een handschriftelijke nota, die ons langs Kan. Duclos gekomen is, zegt dat omstreeks 1860 nog een vastenboek te Oedelem bewaard was. Het ontbreken van alle verdere beschrijving, zoals de opgave van de afmetingen, doet me eerder denken dat we hier niet één van de grote Middeleeuwse vastendoeken hadden, maar een kleiner doek dat in de brede betekenis ook wel honger- of vastendoek kan heten. Van de grote vastendoek zijn immers twee andere voortgekomen, die ook wel die naam dragen, maar van verschillende aard zijn: de beschilderde vastendoek en het rijk-bestikte kruisvelum.

De vastendoek verborg oorspronkelijk de hele altaaruimte. Gedurende gans de vasten de mensen op zo'n blinddoek laten kijken, bleek weldra een te zware opgave. Naast de vele *cortinae blavae* (d.i. paars) en *violaceae*, vinden we nog meer *cortinae lineae*, van wit linnen. Dat groot wit-linnen veld werd weldra met borduurwerk opgeluisterd, Passiemotieven en -teksten. Nog een stapje verder: het gordijn wordt niet tot op de grond doorgetrokken, maar laat het altaar zichtbaar. Zo is het thans nog in de Duitse kerken waar het vastengordijn in gebruik is gebleven. Soms wordt het doek eenvoudig op het retabel gehecht. De symbolische naaldtekeningen worden vervangen door geborduurde of geschilderde scènes.

In 1525 schildert de Gentse meester Pieter Tomaes en tafereel van de Passie, dat men tijdens de vasten vóór het hoogaltaar van de kerk in Boechoute opstelde (5). In 1554 schildert de Bruggeling Joost de Laval een soortgelijke Passiedoek voor de kerk van Watervliet (6). In

(3) T. Sevens, *Sint-Maartenskerk te Kortrijk van den vroegsten tijd tot heden*, blz. 88. (Kortrijk, 1896). J. Van Ruymbeke, *Le Jubé de l'église de St. Martin à Courtrai du 15e au 18e siècle*, blz. 6. (Kortrijk, 1885).

(4) T. Sevens, *De kerk van O. L. V. te Kortrijk van den vroegsten tijd tot heden*, blz. 78. (Kortrijk, 1897).

(5) F. De Potter en J. Broeckaert, *Geschiedenis der gemeenten van Oost-Vlaanderen*, 2e reeks, deel 1, blz. 110. (Gent, 1870).

(6) R. Parmentier, *Bronnen voor de geschiedenis van het Brug-*

1544 schildert Jaak van Steenkiste uit Kortrijk, een doek met de instrumenten van de Passie, om in de Vastentijd boven het retabel in Sint-Walburga te Veurne te hangen (7). De rekeningen van Jan Perez de Malvenda voor de tombe van Karel de Stoute in de O. L. Vrouwkerk te Brugge, maken voor het jaar 1566 melding van een betaling aan Marcus Geerard: „à cause d'avoir painté la figure de N. Rédempteur J. C. avec sa passion, qu'on tend en caresme devant le grand autel de la dite église” (8). Het ware de moeite waard opzoekingen in die richting voort te zetten. Deze geschilderde doeken kunnen gaan van symbolische onderwerpen, in de trant van de bekende Arma Christi die we zo dikwijls aantreffen op de achtergrond van de Mis van Sint-Gregorius, tot een uitgebreide „parkenreeks”, in de aard van de doeken van onze marktzangers.

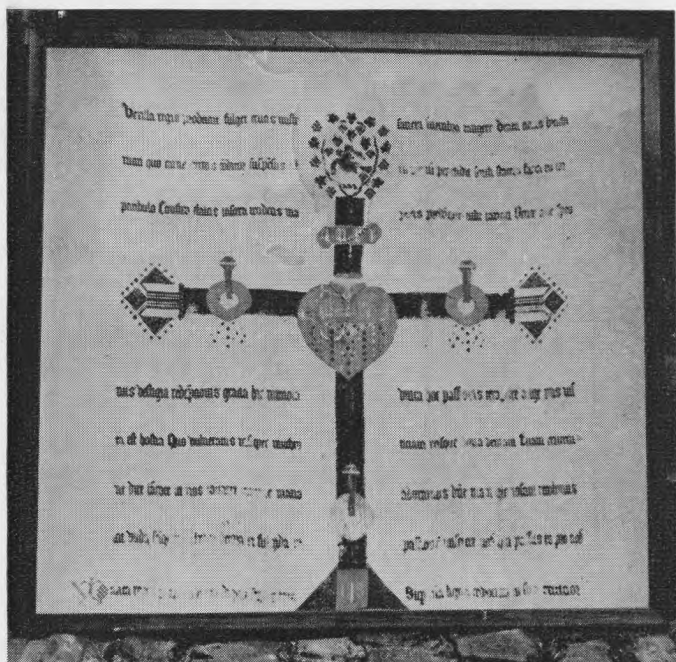
De andere soort, het geborduurde kruisvelum, is van mindere afmetingen en meer sobere versiering; het blijft, zoals de grote vastendoeken, van wit linnen, en is opgewerkt met gekleurd stikwerk, hoofdzakelijk rood, soms met groene of gele details. Dit doek werd gebruikt om het altaar- of triomfkruis te bedekken. J. Weale die voor zijn tentoonstelling te Mechelen in 1864, op speurtocht geweest was in kerken en kloosters over het gehele land, had twee van die geborduurde kruisvelums weten te ontdekken. En die twee kwamen uit West-Vlaanderen! Het ene was in 't bezit van kanunnik, later Mgr. Bethune, het andere was eigendom van onderpastoor Pattyn te Gistel. Ze worden uitvoerig beschreven onder de nrs. 660 en 661, zonder aanduiding der afmetingen. Eén van deze stukken is gedateerd 1507.

Men weet niet waar deze twee kruisvelums verdoold zijn, maar intussen kan ik op een derde wijzen dat bewaard wordt in de Sint-Trudoabdij te Male. Het is minder rijk dan de twee voorgaande en is 95 cm hoog bij

sche schildersmilieu in de XVIe eeuw, in Revue Belge d'Archéologie et d'Histoire de l'Art, VIII (1938), blz. 268.

(7) F. De Potter, E. Ronse, P. Borre, *Geschiedenis der stad en kastelnij van Veurne*, II, blz. 183 (Gent, 1875).

(8) O. Delepierre, *Compte de Jean Perez de Malvenda de la „tombe de bone mémoire le duc Charles de Bourboingne, en l'église de Nostre Dame en Bruges”*, in *An. Soc. d'Emul. Bruges*, II (1840), blz. 57.



Kruisvelum uit de 15^e eeuw
(Sint-Trudoabdij te Male)

100 cm breed, juist groot genoeg om op het nog voorhanden zijnde triomfkruis de prachtige Middeleeuwse Kristus te verhullen. Het velum is van wit linnen en getekend met een kruis van rood (overwegend) en geel stikwerk. De armen van dit kruis eindigen langs boven op een pelikaan met zijn jongskens in een krans van wijnranken, rechts op het monogram MRA (Maria) en links op IOHS (Johannes). Het kruis staat op een gestyleerde voet of heuvel. Op het snijpunt van de kruisbalken staat een hart met wonde en bloeddruppels. Op de zijarmen en de benedenbalk staan nagels met bloeddruppels, telkens in een gele cirkel. Dat zal de wonden moeten voorstellen. Op de bovenbalk is de kruistitel INRI. Het hele veld is daarbij gevuld met de doorlopende tekst van de kruishymne *Vexilla Regis*, in de oorspronkelijke Middeleeuwse versie. Dit merkwaardige kruisvelum mogen we wel uit de 15e eeuw dateren.

M. ENGLISH